

ВІЯВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Не одне десятиліття психологія переймається пошуками шляхів підвищення ефективності людської діяльності. У цьому контексті неабияке місце посідає проблема пошуку засобів приборкання психологічних бар'єрів особистості, які ускладнюють її діяльність. Проблеми подолання особистістю психологічних бар'єрів і зокрема у професійному самовизначенні належить центральне місце в розв'язанні шерегу питань, пов'язаних із формуванням особистості, її професійним та особистісним самовизначенням. Ефективність професійного становлення, особистісного зростання людини безпосередньо зумовлюється тим, наскільки їй вдається приборкати психологічні бар'єри, що супроводжують її діяльність. Вибір професії юнаком, або дівчиною відбувається по закінченню школи, проте це ще не означає, що даний вибір є самостійним, свідомим та оптимальним. Часто психологічні бар'єри і стан невизначеності у молодій людині залишаються. Психологічні бар'єри можуть суттєво викривлювати прояви професійної спрямованості молоді, впливати на її самостійність під час вирішення питань про своє майбутнє.

Для розв'язання означеної проблеми потрібно мати чітке уявлення про природу психологічних бар'єрів і володіти надійними засобами для їх діагностики. Можливість визначити вид і ступінь виразності психологічних бар'єрів індивіда дозволить ґрунтовно підійти до вирішення питань професійного самовизначення особистості.

Проблема діагностики психологічних бар'єрів постає всяк час, коли в той чи інший спосіб розглядається це явище. У спеціальній літературі матеріали з діагностики бар'єрів особистості представлені фрагментарно. Можна вказати на окремі нароби з цього питання. Зокрема М.А.Подимов (1998) розробив тест-опитувальник для визначення психологічних бар'єрів педагогів. О.Б.Радченко (2004) є автором проєктивної методики для діагностики психологічних бар'єрів менеджерів. Методика діагностики психологічних бар'єрів в адаптації до змін бізнес-реальності запропонована О.Д. Ішковым (2005). Психологічним бар'єрам в пізнавальній діяльності присвячені дослідження Н.В.Черненко (2000), З.А.Ноліу (1993), О.І. Пилипенко (1995) та ін. Водночас психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості до теперішнього часу досліджувалися побічно, і відповідно методики діагностики даних бар'єрів у доступній для нас літературі не представлені. Це обумовило мету нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у розробці та апробації методики діагностики психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості. На експериментальному рівні завданням дослідження виступило визначення видів та ступеня виразності психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні молоді.

Розробці методики діагностики психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості передують з'ясування понятійної сутності даного явища. У спеціальній літературі зустрічається різне тлумачення природи психологічних бар'єрів. Так, бар'єри розглядаються як психічні стани (М.А.Подимов [8], А.В.Петровський, М.Г.Ярошевський [5] та ін.); риси характеру (А.Адлер, К.Хорні, О.Феніхель); своєрідність досвіду особистості (К.Роджерс); властивості особистості (А.Хол, П.Хілл); форми прояву соціально-психологічного клімату (В.І.Антонюк); індивідуальні особливості пізнавальних процесів (Д.М. Завалішина); звички, ригідність мислення (Р.М.Грановська); обмеження, що накладаються на власну індивідуальність і філософські переконання (Л.М.Міндел) і т.д.

Аналіз і узагальнення різних підходів до тлумачення природи психологічних бар'єрів особистості, дозволив виділити наступні визначення. Бар'єр це психічний стан. Бар'єр це властивість особистості. Бар'єр це індивідуальні особливості пізнавальних процесів. Бар'єр це своєрідність досвіду особистості. Бар'єр це форма прояву соціально-психологічного клімату.

Приступаючи до розкриття власного бачення природи психологічних бар'єрів, спочатку проведемо розмежування між психологічним бар'єром і поняттями близькими до нього за своїм впливом на діяльність суб'єкта. Серед внутрішніх перешкод діяльності дослідники виділяють недолік знань, умінь, навичок (М.С.Пряжников [9], П.В.Симонов, Р.С.Аткінсон, Е.Р.Гілгард, Г.В.Кіскер та ін.); негативні риси характеру, недоліки в розвитку спрямованості особистості (О.В.Алексєєв, Я.О.Луп'ян [6], В.О.Сухомлінський та ін.); професійна непридатність до певної професії (К.Е.Гуревич, Є.О.Климов [3], Б.О.Федоршин та ін.); несприятливі психічні стани (О.П.Саннікова, О.Я. Чебикін, О.О.Чернікова та ін.); психологічні бар'єри (М.А. Подимов, А.В.Петровський, М.Г. Ярошевський та ін.); комунікативні бар'єри (В.В. Бабаянц, О.О. Гулевич, П.О.Михненко та ін.); значеннєві бар'єри (Л.І.Божович, Н.Г.Уткіна, Л.С.Славина та ін.); бар'єри творчості (М.Г.Альпшуллер, М.І.Мєсєрович, Р.Б. Шапиро та ін.) і т.д.

На нашу думку, психологічний бар'єр цей психічний стан. У цьому випадку внутрішні перешкоди сталого характеру (брак знань, умінь, навичок, негативні риси характеру та ін.) не є бар'єрами. Вони виступають як обмеження, недоліки особистості, які у відповідних умовах сприяють переживанню психологічних бар'єрів. Таким чином, внутрішніми умовами, що ускладнюють діяльність особистості виступають: а/ психологічні бар'єри особистості які є за своєю природою психічними станами; б/ індивідуально-психологічні властивості, які у відповідних умовах діяльності виступають як обмеження і недоліки особистості.

Аналіз та узагальнення спеціальної літератури дозволило нам визначити психологічний бар'єр як психічний стан. Це переживання, що з'являється перед виконанням діяльності або під час її протікання. У першому випадку бар'єр не дозволяє почати діяльність, а в другому - зупиняє її. Причини, що викликали переживання бар'єра можуть не усвідомлюватися. Формування психологічного бар'єра починається після появи мотиву до виконання певної діяльності.

Певне сполучення в змісті психологічного бар'єра компонентів його структури визначає тип бар'єра. Наприклад, перевага в структурі психологічного бар'єра слабкого мотиву в сполученні з негативною емоцією або раціональною оцінкою щодо майбутньої дії визначає мотиваційний тип бар'єра. Негативна емоція й слабкий мотив або негативна раціональна оцінка визначає емоційний тип бар'єра. Негативна раціональна оцінка й слабкий мотив або негативна емоція визначає когнітивний тип бар'єра. Нездатність виявити волю в ризикованій ситуації, прийняти рішення, перебороти інертність, лень - визначають вольовий бар'єр. Помітно, що вольовий бар'єр буває двох видів. 1. Вольове зусилля, що стримує активність. 2. Неадекватна ситуації розслабленість волі. І той і інший вид це психологічні бар'єри, які можна перебороти. У першому випадку зломити опір волі, у другому активізувати її.

Розробляючи методику для діагностики психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості ми проаналізували матеріали письмового опитування експертів, яким було запропоновано назвати психологічні бар'єри особистості під час вибору професії. В якості експертів виступили студенти факультету практичної психології. Опрацювання отриманих матеріалів дозволило нам скласти первинний перелік можливих психологічних бар'єрів, що містив у собі: страх піти проти думки оточення (батьки, ровесники), страх бути приниженим, непевність у своїх силах, непевність у правильності вибору, нерішучість у ситуації вибору, страх припуститися помилки, страх відповідальності, розгубленість через незнання своїх можливостей, страх перед невизначеністю, страх перед несподіваними, соціальний страх (страх людей, конфліктів з ними), страх перед труднощами, страх перед ризиком, стан розпачу через брак потрібної інформації, страх перед невизначеністю ситуації, страх перед можливими неприємностями.

Враховуючи на те, що психологічні бар'єри за своєю природою є психічними станами індивіда, можна окреслити в узагальненому вигляді які саме стани переживає суб'єкт в складних ситуаціях професійного самовизначення. Перед усім це розгубленість, сумнів, тривога, страх, незацікавленість. Означені психічні стани можна класифікувати (за В.О.Ганзенем, В.О.Юрченко [1]) як негативні мотиваційно-орієнтовні. І включаються вони в групу вольових станів. Аналіз змісту професійного самовизначення особистості дозволив нам скласти остаточний перелік психічних станів, що виступають в якості бар'єрів. До цього переліку увійшли: недостатня зацікавленість, лінощі; невизначеність власних інтересів; непевність у собі; розгубленість через незнання своїх можливостей; стан розпачу через брак інформації; сумнів в успіху задуманого; сумнів в правильності вибору; острах критики й осміяння; острах піти проти думки оточення (батьки, ровесники); острах поразки; побоювання можливих неприємностей труднощів; страх відповідальності; острах самостійності; острах виявити ініціативу; страх припуститися помилки; острах ризикувати; страх перед невизначеністю ситуації

На основі зібраного матеріалу був розроблений тест-опитувальник для оцінки типу і ступеня виразності психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості. Тест-опитувальник призначається для обстеження осіб віком від п'ятнадцяти років і старше, в індивідуальний чи колективний спосіб.

Методика має наступні вступні зауваження. Психологічний бар'єр - це переживання, що заважає виконати задумане. Професійне самовизначення це не тільки обрання професії, але й вибір навчального закладу того чи іншого рівня, спеціалізації під час навчання професії, пріоритетів у кар'єрі та ін. Негативна роль психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні полягає в тому, що вони затримують, деформують даний процес.

Випробуваням пропонується інструкція: «Уявіть ситуацію професійного самовизначення, що ви переживали. Відповідайте, користуючись шкалою оцінок, наскільки сильно заважали вам у професійному самовизначенні психологічні бар'єри які наведені в листі питань». Шкала оцінок: 0 - не заважали; 1 - трохи заважали; 2 - заважали; 3 - сильно заважали.

Обробка результатів проводиться шляхом підсумовування балів. Підраховується загальний бал виразності психологічних бар'єрів. Крім цього, аналізуються кожний бар'єр окремо залежно від виставленого йому бала. При аналізі результатів самооцінки варто мати на увазі, що загальний підсумковий показник ступеня виразності психологічних бар'єрів може перебувати в діапазоні від 0 до 60. При цьому, чим вище підсумковий показник, тим вище ступінь виразності психологічних бар'єрів. При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки рівня виразності психологічних бар'єрів: до 23 балів - низький, 24-33 бала - середній, 34 і більше - високий.

Даний тест-опитувальник дозволяє виявити типи психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості.

Ключ для визначення типу психологічного бар'єра наступний. Мотиваційний тип психологічного бар'єру представлений номерами питань з тесту-опитувальника - 3,8,13,18; когнітивний - 1,6,12,16; емоційний - 2,5,7,9,11,15,17,20; вольовий - 4,10,14,19. При математичній обробці всі ключі з набраними балами

складаються по кожному типу бар'єра окремо, і знаходиться відсоток від максимально можливої суми балів для того або іншого типу бар'єра. Лист питань тесту опитувальника має наступний вигляд.

Лист питань

- 1.Невизначеність своїх професійних інтересів.
- 2.Острах приймати самостійні рішення щодо свого професійного майбутнього.
- 3.Недостатня зацікавленість у виборі професії.
- 4.Непевність у собі при виборі професії.
- 5.Страх критики з боку однолітків і навколишніх про зроблений вибір.
- 6.Стан невизначеності при виборі професії через не знання своїх можливостей.
- 7.Острах піти проти думки батьків.
- 8.Стан апатії, байдужності в ситуації професійного самовизначення.
- 9.Страх припуститися помилки у виборі професії.
10. Переживання безпорадності у відповідальній ситуації вибору професії.
11. Тривога за нездатність подолання труднощів у майбутній професійній діяльності.
12. Стан сум'яття через недолік потрібної інформації про обирані професії.
13. Стан ліні при вирішенні питань свого професійного самовизначення.
14. Острах ризикувати у виборі професії.
15. Побоявання виявити особисту ініціативу у виборі професії.
16. Сумнів у правильності вибору професії через нездатність обґрунтувати свій вибір.
17. Сильне переживання відповідальності при виборі професії.
18. Стан пригніченості через небажання робити те, що змушують батьки.
19. Нерішучість у ситуації вибору професії.
20. Страх перед невизначеністю свого професійного майбутнього.

З метою апробації опитувальника для діагностики психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні було проведене обстеження старшокласників. Вибірку склали 58 чоловік у віці 15-16 років. Дослідження розпочиналося з актуалізації у випробуваних потреби брати участь в експерименті. Їм пояснювалася суть поняття «психологічний бар'єр», роз'яснялися чинники, що впливають на професійне самовизначення особистості.

Застосування опитувальника, опрацювання отриманих результатів дозволило нам зробити ранжування психологічних бар'єрів старшокласників в залежності від їх виразності.

Найбільша виразність властива психологічним бар'єрам: «острах піти проти думки батьків» (37,8); «непевність у собі при виборі професії» (35,5); «невизначеність своїх професійних інтересів» (32,7); «сумнів у правильності вибору професії через нездатність обґрунтувати свій вибір» (26,4).

До групи менше значимих бар'єрів відносяться: «страх критики з боку однолітків і навколишніх про зроблений вибір», «стан невизначеності при виборі професії через не знання своїх можливостей», «острах ризикувати у виборі професії», «страх припуститися помилки у виборі професії». Середній бал виразності цих бар'єрів відповідно: 22,9; 21,3; 20,7; 19,5.

Такі бар'єри як «тривога за нездатність подолання труднощів у майбутній професійній діяльності», «острах приймати самостійні рішення щодо свого професійного майбутнього», «страх перед невизначеністю свого професійного майбутнього», мають середній бал виразності відповідно: 18,4; 17,6; 17,5. Інші бар'єри (середній оцінка менше 17,5 балів) рідко зустрічаються при виборі професії.

Аналіз загальних показників виразності психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні випробуваних показав, що 26 % від загальної кількості випробуваних мають високий ступінь виразності бар'єрів. 34 % випробуваних виявили помірний ступінь; 40 % - низький. Дана ситуація пояснюється особливостями реагування старшокласників на переживання психологічних бар'єрів. Зокрема, з'ясовано, що більшість випробуваних відкладають подолання бар'єрів на певний час, або своїми діями попереджують їх виникнення. Проте ці дії не завжди можна назвати, як такі, що є самостійними, свідомими і вільними. Часто остаточний вибір професії випускники загальноосвітніх шкіл відкладають на період закінчення того чи іншого вищого навчального закладу.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1.В якості психологічних бар'єрів особистості виступають переживання, які перешкоджають виконанню певної дії чи діяльності. Вони зумовлені несприятливим прогнозом щодо процесу і наслідків запланованої дії чи діяльності.

2.Серед психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні переважають такі стани як незацікавленість, розгубленість, сумнів, тривога, страх. Означені психічні стани можна класифікувати як негативні мотиваційно-орієнтовні, що в свою чергу входять до більш узагальної групи вольових станів.

3.З багатого арсеналу експериментальних процедур дослідження психічних станів особистості для виявлення психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості доцільно вибрати методи самооцінки актуального психічного стану та ретроспективної самооцінки психічних станів. При цьому фіксуються такі показники як ступінь виразності бар'єрів, їх види та типи.

4.Старшокласники за результатами експериментального обстеження психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні переймаються невизначеністю професійних інтересів, непевністю у собі, сумнівами, щодо правильності вибору, а також вони виявляють острах піти проти думки оточення, головним чином батьків. Розглядаючи, психологічну природу зафіксованих бар'єрів можна зробити висновок про те, що вони пов'язані, насамперед, із вольовою сферою старшокласників.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням особистісної основи виникнення психологічних бар'єрів в різних видах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Ганзен В.А., Юрченко В.Н. Системный подход к анализу, описанию и экспериментальному исследованию психических состояний человека // Психические состояния / Под ред. А.А.Крылова. – Л., 1981.
- 2.Грановская Р.М., Крижанская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. – СПб: OMS, 1994. – 192 с.
- 3.Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
- 4.Коротылева Л. А., Советова О. С. Психологические барьеры и готовность к нововведениям. – СПб., 1996. – 66 с.
- 5.Краткий психологический словарь/Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
- 6.Лупьян Я.А. Барьеры общения, конфликты, стресс... – Мн.: Выш. Шк., 1986. – 206 с.
- 7.Ноллу З.А. Психологические особенности возникновения когнитивных барьеров в педагогическом общении // Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. - Ташкент, 1993. - 223 с.
- 8.Подымов Н.А. Психологические барьеры в педагогической деятельности. - М.: Прометей, 1998.
- 9.Пряжников Н.С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для ступ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 480 с.
10. Роджерс Л.Р. Клиентоцентрированная терапия: Пер. с англ. – М.: «Рефл-бук», - К.: «Ваклер», 1997. – 320 с.
11. Хорни К. Д. Ваши внутренние конфликты. – СПб.: Лань, 1997. – 240 с.
12. Шакурров Р.Х. Барьер как категория и его роль в деятельности // Вопросы психологии. – 2001. - №1.
13. Hilgard E.R., Atkinson R.C. Introduction to psychology. – N.Y.; Chicago: Harcourt, Brace & World, 1967. – 686 p.
14. Kisker G.W. The disorganised personality. – N.Y.: McGraw Hill, 1972. – 562 p.
15. Lewin K. The dynamic theory of personality. – N.Y.: McGraw Hill, 1935. – 286 p.

Подано до редакції 01.09.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается природа психологических барьеров личности. Предлагается методика диагностики психологических барьеров в профессиональном самоопределении личности. Исследуются особенности проявления данных барьеров у молодежи.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається природа психологічних бар'єрів особистості. Пропонується методика діагностики психологічних бар'єрів у професійному

самовизначенні особистості. Досліджуються особливості прояву даних бар'єрів у молоді.

SUMMARY

The article considers the nature of personal psychological barriers; suggests the technique of diagnosing psychological barriers in professional self-determination of personality; investigates on features of displaying such barriers of youth.

Ключевые слова: психологические барьеры личности, профессиональное самоопределение личности, диагностика психологических барьеров, виды и типы психологических барьеров.

Ключові слова: психологічні бар'єри особистості, професійне самовизначення особистості, діагностика психологічних бар'єрів, види й типи психологічних бар'єрів.

Keywords: personal psychological barriers, professional self-determination of personality, diagnostics of psychological barriers, kinds and types of psychological barriers.
